
ІСТОРІЯ

УДК 323.281«1937/1939»(477.44)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/48-1-1>**Світлана БОГАТЧУК,***orcid.org/0000-0003-0684-6106**кандидат історичних наук, доцент,**доцент кафедри історії України та філософії**Вінницького національного аграрного університету**(Вінниця, Україна) svetabogatchuk@ukr.net***Василь БОГАТЧУК,***orcid.org/0000-0003-2651-9348**викладач гуманітарно-суспільних дисциплін**Відокремленого структурного підрозділу**Технологічно-промислового фахового коледжу**Вінницького національного аграрного університету**(Вінниця, Україна) bogatchukvasia@ukr.net*

ПОЗАСУДОВІ РЕПРЕСІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ 1937–1939 РОКІВ

Стаття присвячена аналізу джерел з історії позасудових репресій на території Вінницької області в 1937–1939 рр.

Завдячуючи відкритим історичним та архівним джерелам проаналізовано та отримано достовірну інформацію про “великий експеримент”, що тривав на одній шостій частині земної кулі понад вісімдесят років тому, коли відкрито зневажались людські права, культурні та духовні надбання народів, викорінювались національна гордість, мова, фальсифікувалась історія. Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, логічності та послідовності. Наукова новизна полягає у тому, що розглядаються факти діяльності радянської влади по відношенню до населення Вінницької області: масові арешти, поділ засуджених на дві категорії, цинізм керівництва області щодо бажання збільшити ліміт засуджених по першій категорії (розстріл). Результати дослідження показують, що в ці роки зазнавали репресій і родини заарештованих, за якими встановлювали постійний нагляд, а коли трійки та двійки приймали по ним рішення, виселяли їх в табори чи трудові поселення за межами України. Трійки та двійки працювали щоденно, засуджуючи на страту та ув'язнення невинних людей.

Необхідно відзначити, що переважна більшість засуджених обвинувачувалися у «контрреволюційній» та «троцькістській» агітації.

Найбільший відсоток серед арештованих та засуджених склали українці, хоча обласне керівництво НКВС притягувало до кримінальної відповідальності й росіян, білорусів, поляків, румунів та представників інших національностей.

Доволі цікавими є факти про низку антирадянських проявів серед дітей репресованих ворогів народу (ув'язнені чи розстріляні згідно з постановою «трійки»), які навчалися в старших класах Тульчинської середньої школи та Немирівському дитячому будинку. Вони проводили антирадянську агітацію серед учнів цієї школи, розривали портрети вождів партії. Активісти були заарештовані та засуджені до 5 років ув'язнення.

У вересні 1938 р. приймається рішення про створення «особливих трійок», до яких входили лише перші особи – секретар обкому (крайкому), прокурор, начальник УНКВС. Керівництвом НКВС області був використаний метод групового допиту, коли до кабінету заводили одночасно до 10 чоловік, застосовуючи до них найжорсткіші прийоми. Пройшло вже більше 80-ти років, а ми повинні пам'ятати нашу історію.

Ключові слова: репресії, радянська влада, «трійки», «двійки», НКВС.

Svetlana BOGATCHUK,

orcid.org/0000-0003-0684-6106

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Philosophy
Vinnytsia National Agricultural University
(Vinnytsia, Ukraine) svetabogatchuk@ukr.net*

Vasyl BOGATCHUK,

orcid.org/0000-0003-2651-9348

*Teacher of Humanities and Social Sciences
Separate Structural Unit "Technological and Industrial Professional College
Vinnytsia National Agricultural University"
(Vinnytsia, Ukraine) bogatchukvasia@ukr.net*

EXTREMUAL REPRESSION ON THE TERRITORY OF VINNITSA REGION 1937–1939

The article is devoted to the analysis of sources on the history of extrajudicial repressions in the Vinnytsia region in 1937–1939.

Thanks to open historical and archival sources, reliable information was analyzed and obtained about the "great experiment" that lasted on one-sixth of the globe more than eighty years ago, when human rights, cultural and spiritual heritage of peoples were openly despised, national pride. The research methodology is based on the principles of scientificity, logic and consistency. The scientific novelty is that the facts of the activities of the Soviet government in relation to the population of Vinnytsia region are considered: mass arrests, division of convicts into two categories, cynicism of the regional leadership to increase the limit of convicts in the first category (execution). The results of the study show that during these years the families of the detainees were also repressed and under constant surveillance, and when the threes and twos made decisions on them, they were evicted to camps or labor settlements for outside Ukraine. The threes and twos worked daily, sentencing and imprisoning innocent people.

It should be noted that the vast majority of convicts were accused of "counter-revolutionary" and "Trotskyist" agitation.

The largest percentage of those arrested and convicted were Ukrainians, although the NKVD regional leadership also prosecuted Russians, Belarusians, Poles, Romanians, and other nationalities.

The facts about a number of anti-Soviet manifestations among the children of repressed enemies of the people (imprisoned or shot according to the resolution of the "troika") who studied in the senior classes of Tulchyn High School and Nemyriv Orphanage are quite interesting. They carried out anti-Soviet agitation among the students of this school, tore down portraits of party leaders. The activists were arrested and sentenced to 5 years in prison.

In September 1938, a decision was made to create "special troikas", which included only the first persons – the secretary of the regional committee (regional committee), the prosecutor, the head of the UNKVD. The leadership of the NKVD of the region used the method of group interrogation, when up to 10 people were brought to the office at the same time, applying the most horrible methods to them. It's been more than 80 years, and we need to remember our history.

Key words: *repressions, Soviet power, "troikas", "twos", NKVD.*

Постановка проблеми.

Масова кампанія Великого терору, що була розпочата радянською владою в 30-х роках, призвела до знищення невинних людей: представників української інтелігенції, робітників, селян; представників різних національностей.

Вважаємо першочерговим обов'язком повернути в нашу історію правдивість висвітлення подій другої половини 30-х років ХХ ст.

Основною метою наукового дослідження – на основі краєзнавчого матеріалу осмислити історичні події 1937–1939 рр. на Вінниччині.

Аналіз основних досліджень та публікацій.
В історичній історіографії присвячено чимало наукових досліджень періоду «Великого терору» у 1937–1939 рр. в Україні, зокрема, й у Вінницькій області.

У відповідності до постанови Верховної Ради і Уряду України Національною академією наук (в першу чергу, Інститутом історії України), Службою безпеки України, Спілкою краєзнавців, товариством «Меморіал» при допомозі сотень ентузіастів ведеться кропітка пошуково-дослідницька робота по встановленню причин, наслідків та жертв репресій періоду сталінізму (Костюк, 1995).

В 1994 р. на Вінниччині була видана книга спогадів репресованих, членів їх родин, свідків репресій «Червоні жорна» («Червоні жорна», 1994).

Вінцем роботи по реабілітації безневинно засуджених і страчених стало створення окремого тому книги пам'яті «Вінницька область» з загальнодержавної серії «Реабілітовані Історією» (Реабілітовані, 2007). Це видання дуже необхідне

сьогодні. І не стільки самим репресованим, адже і тих, хто підпав під другу категорію, практично не залишилося в живих, скільки їх близьким та рідним. Адже значна кількість їх і до цього часу нічого не знає про долю своїх батьків, багато хотіли б розшукати і відвідати місця їх поховання. Правдива інформація про ті часи не менш необхідна і всім нам – громадянам незалежної України.

Васильєв В., Лошицький О., Подкур Р., Шаповал Ю. та інші історики, архівісти досліджували різні аспекти діяльності органів держбезпеки при проведенні масових репресивних операцій.

Окремий напрям діяльності, як-то здійснення позасудових повноважень територіальних органів держбезпеки населення шляхом масових ув'язнень та вбивств населення, розглядав Гула С., а також, різні аспекти взаємовідносин органів ДПУ з партійно-радянськими структурами Поділля на початковому етапі другого «воєнно-комуністичного штурму», які реалізовувалися в двох ключових напрямках: перший – це їх взаємне інформування, другий – спільні практичні дії, що спрямовані на виконання поставлених завдань (Гула, 2017).

Мета статті – формування навиків осмислення історичних подій 1937–1939 рр. на Вінниччині, явищ, процесів за допомогою конкретних фактів та дат при активному використанні краєзнавчого матеріалу.

Виклад основного матеріалу.

Про масштаби репресій, в тому числі, й у Вінницькій області, суспільство вперше дізналось з доповіді М. Хрущова на закритому засіданні ХХ з'їзду КПРС в лютому 1956 року.

І саме в Україні, раніше ніж в інших республіках, розпочалася жадлива «косовиця» – друга після 1917 року хвиля червоного терору: полювання на неіснуючих ворогів народу, шпигунів, саботажників, шкідників, ніби вони дійсно заповнили всю країну.

У жорна сталінських репресій було кинуте цвіт української нації – вчених, державних, військових і громадських діячів, письменників, працівників культури і мистецтва, мільйони безневинних селян і робітників (Рубльов, 2012: 265).

Початок масовим репресіям, що отримали назву «великого терору», поклав люднево-березневий пленум ЦК ВКП(б), який проходив з 23 лютого 1937 року.

На території Вінницької області хвиля «великого терору» розпочалася ще в другій половині 1936 року, коли силами НКВС було проведено масові арешти. І до травня 1937 року було заарештовано 600 чоловік (Васильєв, 1999: 16).

23 липня 1937 року – створення «трійки» на території Вінницької області. Згідно рішення Політбюро ЦК ВКП(б) було затверджено наказ НКВС СРСР за номером 00447, за яким у найближчі чотири місяці репресіям підлягали біля 260 тисяч «ворогів народу». Вони розбивалися на дві категорії: перша – арешт і розстріл, друга – ув'язнення в табори чи в'язниця терміном до 10 років. Також, відповідно цього наказу висилці в табори й ув'язненню підлягали сім'ї репресованих (Політичний терор і тероризм в Україні, 2002: 530).

Відповідно до наказу № 00447 по УРСР планували розстріляти по Вінницькій області біля 1000 осіб та ув'язнити 3000 осіб (Васильєв В., Подкур Р., 2017: 88).

За результатами роботи «трійки» УНКВС у Вінницькій області з 5 серпня по 31 грудня 1937 р. було розглянуто 6997 справ, з яких 6174 пішли за 1-ю категорією (розстріл), 865 – за 2 категорією (Реабілітовані історією, 2007: 16).

В вересні 1937 року був заарештований Чернявський В., який з жовтня 1932 по серпень 1937 р. був 1-м секретарем Вінницького обласного комітету КП(б)У. Його звинуватили в тому, що оточив себе ворогами народу. Наприкінці цього року він був розстріляний (Васильєв, 1999: 16).

З жовтня 1937 р. по березень 1938 р. на підставі постанов «Вищої двійки» кількість репресованих громадян Вінницької області сягнула 7169, з яких 5535 були розстріляні (Реабілітовані історією, 2007: 17-19).

Зазнавали репресій і родини заарештованих, за ними встановлювали постійний агентурний нагляд, а також, на розгляд трійок виселяли в табори чи трудові поселення за межі України.

15 серпня 1937 р. НКВС СРСР було видано наказ № 00486 «Про репресування дружин зрадників батьківщини, членів право-троцькістських шпигунськодиверсійних організацій». Дружин засуджували до 5–8 років виправних таборів, а дітей старше 15 років відправляли в табори чи виправні трудові колонії НКВС (Гула, 2019: 135-136).

В 1938 р. репресії продовжувалися. В цей рік відбулося масове знищення жителів на Вінниччині. Цьому сприяла зміна в грудні 1937 року керівництва управління НКВС та призначення начальником майора І. Корабльова, завданням якого була ліквідація контрреволюції... В лютому й березні 1938 р. М. Єжовим видаються накази про усунення начальників обласних УНКВС в Україні та призначення на ці посади нових людей. Так начальником Вінницького обласного УНКВС став Іван Михайлович Корабльов.

Він виступив ініціатором чергових компаній по знищенню контрреволюційних елементів міста на місцевому рівні. Зокрема, у лютому-березні 1938 року у Вінниці заарештовано членів польської та чеської контрреволюційних організацій. Вже 26 березня 1938 р. на наступному засіданні «трійки» І. Корабльов разом із першим секретарем обкому І. Співаком і облпрокурором Я. Тернівським розглянули 67 кримінальних справ, за якими було репресовано 100 осіб (Реабілітовані історією, 2007: 10).

7 квітня І. Корабльов доповів О. Успенському, що в області заарештовано 2500 осіб, а через 20 днів він вимагав збільшення ліміту репресованих на 300 – 500 осіб, пояснюючи, що «Трійка» працює щоденно, та крім українців почали заарештовувати поляків, румунів та представників інших національностей. Надали 400 осіб за першою категорією (розстріл) (Лощицький «Лабораторія»).

Отже, відповідно звіту наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського в Україні з початку операції до 27 вересня 1938 р. обласними трійками було засуджено 23 158 чол., по 1-й категорії – 5458, по 2-й категорії – 13 700 чол. Таким чином, у межах затвердженого ліміту трійки найближчими днями розглянуть справи на решту 9842 чоловіка (по 1-й категорії – на 2742 чол., по 2-й категорії – на 7100). Крім того, в обласних трійках НКВС УРСР були матеріали на 15 тис. чоловік (Політичний терор і тероризм в Україні, 2002:530).

Необхідно відзначити, що переважна більшість засуджених обвинувачувалися у «контрреволюційній» та «троцькістській» агітації. Відповідно офіційних даних у 1935 р. в Україні було заарештовано 24934 осіб, а у 1940 – близько 50 тисяч осіб (Шаповал, 2007: 197).

Аналіз документів свідчить, що переважна більшість «хвиль» по масовому знищенню жителів регіону санкціонувалась Центром, а ступінь її реалізації в значній мірі залежав від місцевого керівництва.

Згідно з показами тодішнього заступника начальника 4 відділу УНКВС по Вінницькій області Л. Ширіна «...питання ставилось так, що якщо навіть і нічого не має на людину, треба знайти який-небудь матеріал спеціально, знайти свідків, провести документування. Вважалося браком слідства звільнення арештованого» («Червоні жорна», 1994: 45).

Окрім «трійок», на території області почала діяти так звана «двійка». Наказ НКВС СРСР № 00485 передбачав створення «двійки» з началь-

ника місцевого управління НКВС та прокурора регіону. Саме вони визначали долю громадян за першою категорією – розстріл та другою – ув'язнення. Підписані ними списки надсилалися на затвердження до «Вищої двійки» (нарком внутрішніх справ СРСР та прокурор СРСР), після чого реалізовувалися визначені вироки.

Відповідно звіту начальника Вінницького УНКВС І. Корабльова зазначається, що у 1937–1938 рр. «Вищою двійкою» було репресовано по 1-й категорії 5535 чоловік, по 2-й – 1634 чоловік. Та через велику кількість засуджених 15 вересня 1938 р. Політбюром ЦК ВКП(б) приймається рішення про створення «особливих трійок». Туди входили лише перші особи – секретар обкому (крайкому), прокурор, начальник УНКВС (Реабілітовані історією, 2007: 12).

Навесні 1938 року в управлінні НКВС був запроваджений метод групових допитів. Суть його полягала в тому, що одночасно до кабінету заводили 5–10 заарештованих і до одного з них застосували засоби фізичного впливу доти, поки він не погоджувався писати заяву про свою «антирадянську діяльність» (Лощицький «Лабораторія»...).

В період сталінізму з метою виправдання репресій і спрямування їх у потрібне русло, постійно створювалися фіктивні антирадянські організації, від «Шахтинської справи» (1928 р.) і до «Справи лікарів» (1953 р.). Аналогічна практика, тільки з деякими варіаціями, застосовувалась і у Вінницькій області. Досить високий рівень політичних репресій охопив працівників стратегічно важливих комунікацій – залізниці, промислові підприємства, заклади освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі, колгоспи.

У грудні 1938 року до УДБ УНКВС на Вінниччині надійшли дані про низку антирадянських проявів серед дітей репресованих ворогів народу (ув'язнені чи розстріляні згідно з постановою «трійки») – учнів старших класів Тульчинської середньої школи. У день святкування жовтневих урочистостей у результаті антирадянської агітації учнів цієї школи майже всі учні 10-го класу не з'явилися на демонстрацію. Виявилося, що це вже не перший акт непокори учнів цієї школи. Тому начальнику УНКВС по Вінницькій області Б. Шаблінському було наказано заарештувати керівника молодіжної терористичної групи Горенштейна, а також викрити можливі зв'язки цієї групи з антирадянським підпіллям (Настрої, 2013: 430).

Подібна ситуація склалася в Немирівському дитячому будинку, де діти так званих «ворогів

народу» проводили активну антирадянську агітацію: тероризували комсомольців, розірвали портрети керівників партії й уряду. Найбільш активних учасників цієї антирадянської групи (Свідзинського Юрія, Скопеделиса Герасима, Пронашко В'ячеслава, Велонаса Костянтина) відповідно вироку було заарештовано до 5 років. Подальша доля Свідзинського Ю. та Пронашко В. не відома (Настрої, 2013: 434).

Знайдені й проаналізовані протоколи дозволили встановити: у Вінницькій області «трійкою» та «вищою двійкою» у 1937–1938 рр. було засуджено 19 851 ос., із них розстріляно 16 806 осіб (Амонс, 2007: 15-19).

Робота трійки нагадувала, як відзначають вчені, справжню машину смерті. Особам, вирок яким визначали по 1-й категорії, не давали можливості захищатися. Смертельні вирок виконували негайно. У Вінниці місце розстрілів влаштували в будинку гаража обласного УНКВС. Щоб не було чути пострілів спеціально вмикали двигуни автомобілів. Страчених хоронили на спецоб'єктах НКВС – «фруктовий сад», «православне кладовище», «центральний парк» (Гула, 2019: 141).

Масові репресії були призупинені директивами ЦК ВКП(б) і РНК СРСР в листопаді 1938 року заборонаю розгляду справ арештованих «трійками» та проведення «масових операцій по арештах та виселенню». Тобто, сам факт «Великого терору» відзначає централізованість його проведення.

Необхідно відзначити, що серед репресованих Вінниччини українці складала найбільший відсоток – понад 70, поляки – 23,7%, євреї – 3,1%, росіяни – 2,9%, а також представники інших національностей, як-то: німці, білоруси, молдавани, чехи, литовці. По Вінницькій області найбільша частка репресованих була у Вінниці, Жмеринському, Козятинському, Тульчинському, Хмільницькому, Могилів-Подільському та ін. районах (Реабілітовані історією, 2007: 6).

Одні, в першу чергу інтелігенція, релігійні діячі, арештовувались як учасники загальносоюзних чи республіканських контрреволюційних організацій. Так, в числі 45 чоловік, які постали перед судом як кістяк «Спілки визволення України», був заарештований 26 серпня 1939 р. директор Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН В. Отамановський (Кот, 2010: 126).

Протягом проведення всієї операції за наказом №00447 жорстокими були вирок для українців, яких засуджували за буржуазний націоналізм практично до розстрілу. Заарештовували також і польських, і німецьких націоналістів (Шаповал, 2016).

Жителі Вінниці знали про масові розстріли й таємні поховання людей співробітниками обласного управління НКВС у центрі міста в 1937–1938 рр. Жажливі чутки потайки передавалися городянами й мешканцями сіл (Організатори та виконавці, 2015: 49).

З 24 травня по 3 жовтня 1943 р. у Вінниці працювали три німецькі й одна міжнародна комісії, до яких входили судові медики й анатоми з європейських країн для обстеження місць масових таємних поховань (Лошицький О. «Лабораторія»).

Загалом було розкопано 95 могил, в яких знайшли 9439 трупів. Жителі міста й області з жахом упізнавали останки рідних, убитих співробітниками НКВС. Біля розкопаних могил між деревами було натягнуто дріт, на якому розвішувалися особисті речі вбитих (Держархів Вінницької обл., 21–21 зв).

Згідно судово-медичного протоколу, на території саду, що належав УНКВС, було знайдено 37 могил. З них цілком розкопано 12. В одній могилі серед великої кількості одягу знайдено лише 18 трупів, а в другій – 74, в інших – здебільшого від 100 до 130, а в двох було 250 та 280 трупів.

На кладовищі, на невикористаній його частині, біля лікарні Пирогова розшукано 14 могил з приблизно 30. З санітарних міркувань, зважаючи на близькість лікарні, ці могили не розкопувались до кінця, а з кожної витягнуто тільки по кілька трупів для дослідження судово-медичної експертизи.

На терені народного парку (нині парк культури і відпочинку ім. М. Горького), серед 2-х груп дерев, знайдено 24 братських могил, з 14 з них для судово-медичних досліджень витягнуто 40 трупів.

Проведеною експертизою 1670 трупів однозначно встановлено причину смерті. Всі вони отримали постріл в потилицю чи задню частину голови, що паралізувало шийні реберця або порушувало діяльність мозку. Майже в усіх випадках виявлено дві, часто три, а й іноді й чотири рани. Експерти пояснили ці факти тим, що при розстрілах використовувалась дрібнокаліберна зброя (5,6 мм) і олов'яні кулі. Ця вогнепальна зброя настільки легка, що вбити людину можна було лише кількома пострілами. У всіх випадках виявлено лише вхідні отвори, в одиничних випадках куля пробивала шию наскрізь. Виявлено в результаті експертизи, що в більшості репресованих (60%), крім рани від куль в потилицю, були ще й розбиті черепи. Отже, ще живих людей добили тупим знаряддям (прикладом або залізною рурою). У всіх жертв руки були зв'язані за спиною.

Вік убитих, в більшості, коливався між 40 і 60 роками. Серед них було тільки 20 жінок (з 1670).

Згідно експертизи одягу досліджених трупів, комісія зробила висновок, що більшість замордованих були прості робітники та селяни. За її підрахунками, що базуються на «кількості відкопаних могил та пересічному числі трупів в окремих могилах», на території саду поховано близько 4-х тисяч, на кладовищі близько 3-х тисяч та на території парку – близько 4-х тисяч чоловік.

За підрахунками комісії «загальне число жертв розстрілу в цих трьох місцях Вінниці досягає 11–12 тисяч».

Співставлення кількості репресованих в 1937–1939 роках за даними попередніх років показує їх значний (в десятки разів) ріст і в інших регіонах. В Україні в другій половині 30-х років було репресовано 360 тисяч громадян.

З тих пір пройшло 80 років. Але і зараз вчені, та й не тільки вони, ставлять питання про загадку 1937-го (Шаповал Ю., 1990: 15).

Скільки ж їх, переважно простих, добропорядних, лояльних громадян України, на догоду амбіціям «батька народу» стараннями його вдячних

васалів було репресовано у Вінницькій області в 1928–1953 роках?

Однозначно дати відповідь на це запитання поки що неможливо.

Твердження про безглуздість терору і параною його натхненника є малоймовірними. Дії Сталіна були усвідомлені і прораховані, направлені на зміцнення власної влади. Він завжди досягав своєї мети. Межу сталінізму поклала природа, а не люди.

Висновки. Таким чином, позасудові органи у вигляді «трійок» та «двійок» у 1937–1938 рр. виконували основну роботу по фізичному знищенню громадян України, зокрема, Вінницької області, їх масовому ув'язненню в табори. Але ліквідувавши «трійки» та «двійки» в 1938 році, вище політичне керівництво СРСР не відмовилося від практики позасудових репресій. Особлива нарада при НКВД СРСР припинила своє існування лише після смерті Й. Сталіна.

Проблеми масових убивств у роки «Великого терору», увічнення пам'яті жертв, розшуку та оприлюднення прізвищ убивць досі мають не лише наукове, а й політичне значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рубльов О. С. Розстріляне відродження. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. 944 с.
2. «Червоні жорна» (Спогади репресованих, членів їх родини, свідків репресій). Вінниця : Державне обласне видавництво «Вінниця». 1994. 356 с.
3. Кот С. І. Отамановський Валентин Дмитрович / Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7. 699 с.
4. «Мученики за віру» (Біографічні дані служителів культури Вінницької єпархії, репресованих в раки сталінізму). Вінниця: державне обласне видавництво «Вінниця». 1993. 243 с.
5. Шаповал Ю. «Маршрутами історії». Збірник статей (Сталін, сталінізм і Україна). Київ : «Політвидав». 1990. 48 с.
6. Костюк Г. Сталінізм в Україні (генеза і наслідки). Київ : «Смолоскип». 1995. 508 с.
7. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Т. 2. Вінницька область. / Редакція Л.М. Спіридонова (голова). Кн. 2. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика». 2007. 848 с.
8. Васильєв В. Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20–30-і рр. *Політичні репресії на Поділлі (20-30-ті рр. ХХ ст.)* : зб. наук. праць / Вінниц. облдержадміністрація. Вінниця, 1999. С. 9–23.
9. Гула С. Органи ДПУ УСРР і партійно-радянські структури в здійсненні другого «воєнно-комуністичного штурму» на Поділлі (1928–1930 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 25. 2017. С. 197–203.
10. Васильєв В., Подкур Р. Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі. НАН України. Інститут історії України. Київ : Видавець В. Захаренко, 2017. 240 с.
11. Місця розстрілів та поховань на території Вінницької області : Карта Вінницької області (1932–1937). Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. Вінниця, 2007. Т. 2. С. 22.
12. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928–1940. Зб. док. та мат-в / Авт. вступ. ст.: В. Васильєв, Р. Подкур ; упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко ; НАН України, Ін-т історії України та ін. К. : Інститут історії України НАН України, 2013. 528 с.
13. Організатори та виконавці «великого терору»: долі співробітників Вінницького й Кам'янець-Подільського обласних УНКВС // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2015. № 2. С. 48–120.
14. Лошицький О. «ЛАБОРАТОРІЯ» Нові документи і свідчення про масові репресії 1937-38 років на Вінниччині. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Loshytskyi_Oleksandr/Laboratoriia_Novi_dokumenty_i_svidchennia_pro_masovi_represii_1937-38_rokiv_na_Vinnychchyni.pdf
15. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архїрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. ; відповід. ред. В.А. Смолій. К. : Наук. думка, 2002. 952 с.

16. Держархів Вінницької обл., ф. Р-6023, оп. 4, спр. 26380, арк. 21-21 зв.

17. Шаповал Ю. Україна в добу «великого терору»: етапи, особливості, наслідки. К., 2016. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Shapoval_Yurii/Ukraina_v_dobu_velykoho_teroru_etapy_osoblyvosti_naslidky.pdf

REFERENCES

- Rublov O. S. Rozstriliane vidrodzhennia [Shot revival] Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv : Nauk. dumka, 2012. T. 9. 944 p. [in Ukrainian].
- “Chervoni zhorna” (Spohady represovanykh, chleniv yikh rodyny, svidkiv represii). [“Red millstones” (Memoirs of the repressed, their family members, witnesses of repression)]. Vinnytsia: derzhavne oblasne vydavnytstvo “Vinnytsia”. 1994. 356 p. [in Ukrainian].
- Kot S. I. Otamanovskyi Valentyn Dmytrovych [Otamanovskyi Valentin Dmitrovich] /Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv : Naukova dumka, 2010. T. 7. 699 p. [in Ukrainian].
- “Muchenyky za viru” (Biohrafichni dani sluzhyteliv kultu Vinnytskoi yeparkhii, represovanykh v raky stalinizmu). [“Martyrs for the Faith” (Biographical data of the ministers of the Vinnytsia diocese, repressed in the cancers of Stalinism).] Vinnytsia: derzhavne oblasne vydavnytstvo “Vinnytsia”. 1993. 243 p. [in Ukrainian].
- Shapoval Yu. “Marshrutamy istorii”, Zbirnyk statei (Stalin, stalinizm i Ukraina). [“Routes of history”. Collection of articles (Stalin, Stalinism and Ukraine)]. Kyiv : “Polityvydav”. 1990. 48 p. [in Ukrainian].
- Kostiuk H. Stalinizm v Ukraini (heneza i naslidky). [Stalinism in Ukraine (genesis and consequences)]. Kyiv: “Smoloskyp”. 1995. 508 p. [in Ukrainian].
- Reabilitovani istoriieiu: [Rehabilitated by history]. U dvadtsiaty semy tomakh. T. 2. Vinnytska oblast. /Redaktsiia: L.M. Spiridonova (holova). Kn. 2. Vinnytsia: DP “Derzhavna kartohrafichna fabryka”. 2007. 848 p. [in Ukrainian].
- Vasyliiev V. Prychyny ta mekhanizmy zdiisnennia masovykh politychnykh represii na terytorii Vinnytskoi oblasti v 20–30-i rr. [Causes and mechanisms of mass political repression in the Vinnytsia region in the 20–30’s.]. *Politychni represii na Podilli (20–30-ti rr. XX st.)* : zb. nauk. prats / Vinnyts. oblderzhadministratsiia. Vinnytsia, 1999. pp. 9–23. [in Ukrainian].
- Hula S. Orhany DPU USRR i partiino-radianski struktury v zdiisnenni drugoho “voienno-komunistychnoho shturmu” na Podilli (1928–1930 rr.) [Bodies of the DPU of the USSR and party-Soviet structures in the implementation of the second “military-communist assault” in Podolia (1928–1930)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriiia*. Vyp. 25. 2017. Pp. 197–203. [in Ukrainian].
- Vasyliiev V., Podkur R. Radianski karateli. Spivrobotnyky NKVS – vykonavtsi “Velykoho teroru” na Podilli. [Soviet punishers. NKVD officers are the perpetrators of the Great Terror in Podillya]. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv : Vydavets V. Zakharenko, 2017. 240 p. [in Ukrainian].
- Mistsia rozstriliv ta pokhovan na terytorii Vinnytskoi oblasti [Tekst] : Karta Vinnytskoi oblasti (1932–1937). [Places of executions and burials on the territory of Vinnytsia region [Text]: Map of Vinnytsia region (1932–1937)]. Reabilitovani istoriieiu: U dvadtsiaty semy tomakh. Vinnytska oblast. Vinnytsia, 2007. T. 2. P. 22. [in Ukrainian].
- Nastroi ta povedinka naselennia Podillia v umovakh stalinskoj revoliutsii “zghory”. 1928–1940. [Moods and the behavior of the population of Podolia in the Stalinist revolution “from above”. 1928–1940]. Zb. dok. ta mat-v / Avt. vstup. st.: V. Vasyliiev, R. Podkur ; uporiad.: R. Podkur, V. Vasyliiev, P. Kravchenko, V. Petrenko ; NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy ta in. K. : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013. 528 p. [in Ukrainian].
- Orhanizatory ta vykonavtsi “velykoho teroru”: doli spivrobotnykiv Vinnytskoho y Kamianets-Podilskoho oblasnykh UNKVS. [Organizers and executors of the “Great Terror: the fate of the Vinnytsia and Kamyanets-Podilsky regional UNKVD”]. Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB. 2015. № 2. Pp. 48–120. [in Ukrainian].
- Loshytskyi O. “LABORATORIIA” Novi dokumenty i svidehennia pro masovi represii 1937–38 rokiv na Vinnychchyni [“LABORATORY” New documents and evidence of the mass repressions of 1937–38 in Vinnytsia] URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Loshytskyi_Oleksandr/Laboratoriia_Novi_dokumenty_i_svidchennia_pro_masovi_represii_1937-38_rokiv_na_Vinnychchyni.pdf
- Politychnyi teror i teroryzm v Ukraini. XIX-XX st. Istorychni narysy [Political terror and terrorism in Ukraine. XIX–XX centuries Historical essays]. / D.V. Arkhiereyskyi, O.H. Bazhan, T.V. Bykova ta in. Vidpovid. red. V.A. Smolii. K. : Nauk. dumka, 2002. 952 p. [in Ukrainian].
- Derzharkhiv Vinnytskoi obl., f. R-6023, op. 4, spr. 26380, арк. 21-21 зв.
- Shapoval Y. Ukraina v dobu “velykoho teroru”: etapy, osoblyvosti, naslidky [Ukraine in the days of “great terror”: stages, features, consequences]. K., 2016. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Shapoval_Yurii/Ukraina_v_dobu_velykoho_teroru_etapy_osoblyvosti_naslidky.pdf